

Скляний посуд з поселення Теремці.

Селище Теремці Кам'янець-Подільського району Хмельницької області досліджувалося В.Д. Бараном протягом 1979-80 рр. В статті визначено склад, датування скляного посуду поселення та проводиться порівняння його матеріалів з матеріалами селища Комарів, розташованого навпроти — на правому березі Дністра.

Серед матеріалів поселення Теремці Кам'янець-Подільського району Хмельницької області¹ знайдено 12 фрагментів скляних посудин. Їх визначення проводилося Ю.А. Ліхтер, аналогії надано за А.Кізою, Х.Ю.Егерсом, Г.Рау²:

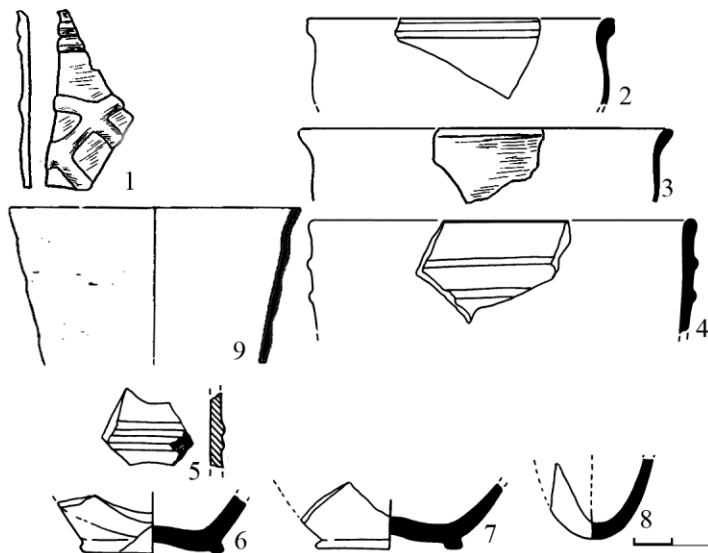

Рис.1. Уламки скляних келихів з поселення Теремці: 1 – р.1, споруда 1, 2 – р.3, житло 20, 3 – р.3, яма 37, 4 – р.2, яма 32, 5 – р.2, к.ш., 6 – р.3, житло 19, 7 – р.1, житло 3, 8 – р.1, кв.13-Г, 9 – р.1, житло 14(?).

1. Посудина (фрагмент), р.1, житло 5.

Край плоский, тулово округле еліпсоїдне зрізане, денце опукле.

¹ Баран В.Д. Исследование поселения у с.Теремцы//АО 1979. – М.,1980. – С.251. *Він же*. Исследование славянского поселения у с.Теремцы//АО 1980. – М., 1981. – С.227, 228.

² Kisa A. Das glas im Altertume. Leipzig, 1908. Eggers H.J. Der römische import im freien Germanien. Hamburg, 1951. Rau G. Körpergräber mit Glasbeigaben des 4. nachchristlichen Jahrhunderts im Oder-Weichsel-Raum // Acta praehistorica et archaeologica. - 1972. - 3. - S. 109-214.

Декор — увігнутий, елементи геометричні — овал багаторазовий повздовжній (різного розміру), лінія багаторазова поперечна, виконаний без додаткових декоративних матеріалів, розташований на тулубі, ззовні.

Розміри³ — $D = 8$, $E1 = 0,21$, $E4 = 0,16-0,34$ см.

Техніка виготовлення посуду — видування в форму.

Техніка виготовлення декору — в холодний спосіб, шліфування.

Колір — оливковий середній світлий, скло прозоре.

Місце виробництва — майстерні столичного кола.

Аналогії — Егерс 236.

Час існування — сер. II-поч. V ст.(С-D за Егерсом/Годловським).

2. *Посудина* (уламок), р. 3, кв. житло 20, гл. 80 см.

Тулово округле.

Декор — увігнутий, елементи геометричні — овал багаторазовий повздовжній, виконаний без додаткових декоративних матеріалів, розташований на тулові, ззовні.

Розміри — $E = 0,3$ см.

Техніка виготовлення посуду — видування в форму.

Техніка виготовлення декору — в холодний спосіб, шліфування.

Колір — оливковий середній світлий, скло прозоре.

Час існування — друга-третья чверть IV ст.

Місце виробництва — майстерні столичного кола.

Аналогії — Егерс 230, Рау тип Ковалк.

³ Принципи опису розмірів запропоновано С.В.Жаком разом з Ю.Л.Щапovou: *Щапова Ю.Л.* Древнее стекло. Морфология, технология, химический состав. - М.: Изд-во Московского университета, 1989. - 117 с.

Визначення розміру не вказує на категорію знахідки та може складатися із 4 частин. Перша визначає тип розміру – висоту (H), діаметр (D), товщину (E), довжину (L), ширину (C). Друга, при необхідності, вказує в якій частині об'єкту – верхній (h, haut), нижній (b,bas) або середній (m,medium) проводяться виміри. Третя вказує на виміри внутрішнього (I, interieur) або зовнішнього(e, exterior) розміру. Четверта вказує на конструктивний елемент. Якщо тип розміру надано без доповнень, то вказано загальний розмір предмета.

Перелік конструктивних елементів посудини: 1. Край, 2.Вінчик, 3. Горло, 4. Тулово, 5. Денце, 6. Піддон, 7. Ручка, 8. Ніжка, 9. Підніжка, 10. Носик.

3. **Посудина** (уламок), р. 1, споруда 1, гл. 120 см.

Тулово округле.

Декор — опуклий, елементи геометричні — зигзаг багаторазовий поперечний, лінія багаторазова поперечна, виконаний із скла, розташований на тулові, ззовні.

Розміри — $E=0,15 - 0,26$ см.

Техніка виготовлення посуду — видування в форму, застосування понтії.

Техніка виготовлення декору — в гарячий спосіб, накладання.

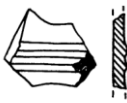
Колір — жовто-зелений середній світлий, скло прозоре.

Аналітичний метод — спектральний якісний, ан. №.485:20,

хімічний тип — Na-K-Ca-Si, знебарвник — MnO.

Час існування - кін. III – поч. IV ст.

Аналогії — Егерс 199 або 200, Рау тип Арнсвальде.

4. **Посудина** (уламок), р. 2, к.ш., гл.45 см.

Тулово округле.

Декор — опуклий, елементи геометричні — лінія багаторазова поперечна, виконаний із скла, розташований на тулові, ззовні.

Розміри — $E4 = 0,2$.

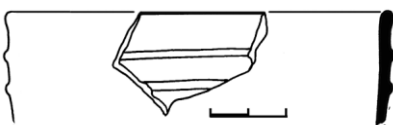
Техніка виготовлення посуду — видування, застосування понтії.

Техніка виготовлення декору — в гарячий спосіб, накладання.

Колір — оливковий середній світлий, скло прозоре.

Час існування — кін. III-поч. IV ст.

Аналогії — Рау тип Вербковіце.

5. **Посудина** (фрагмент), р. 1, яма 32, гл.190 см.

Край опуклий, тулово округле.

Декор — опуклий, елементи геометричні — лінія багаторазова поперечна, виконані із скла, розташовані на вінчику, ззовні.

Розміри: $D = 10$, $E = 0,2-0,4$ см.

Техніка виготовлення посуду — видування в форму, застосування понтії.

Техніка виготовлення декору — в гарячий спосіб, накладання.

Колір — жовто-зелений середній світлий, скло прозоре.

Час існування — кін.ІІІ- поч. ІV ст.

Аналогії: Рау тип Вербковіце.

6. **Посудина** (уламок), р. 1, яма 32, гл.190 см.

Тулово округле.

Декор — опукло-увігнутий, елементи геометричні — овал, виконаний без додаткових декоративних матеріалів, розташований на тулові ззовні та зсередини.

Розміри: $E = 0,09$ см.

Техніка виготовлення посуду — видування.

Техніка виготовлення декору — в гарячий спосіб, підігрів.

Колір — оливковий слабкий, скло прозоре.

Час існування — кін.ІІ-ІV ст.

Аналогії — посуд із складчастим декором, А. Кіза, рис. 317.

7. **Посудина** (уламок), р. 3, кв. житло 19, гл.90 см.

Тулово округле, дно увігнуте, піддон конічний, кільцевидний суцільний, частина тулова.

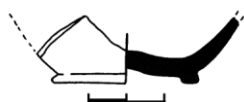
Розміри — $D_5 = 3$, $E_5 = 0,4$, $H_6 = 0,4$, $D_6 = 4$, $E_6 = 0,43$ см.

Техніка виготовлення — видування в форму, застосування понтії, пресування на шаблон.

Колір — сіро-блакитний слабкий, скло прозоре.

Аналітичний метод — спектральний якісний, ан.№ 485:21,

хімічний тип — Na-K-Ca-Si, знебарвник — MnO.

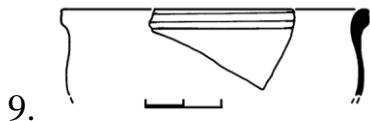
8. **Посудина** (фрагмент), р. 1, житло 3, гл. 80-90 см.

Тулово округле, дно увігнуте, піддон конічний, кільцевидний суцільний, частина тулова.

Розміри — $D5 = 3$, $E5 = 0,46$, $D6 = 4$, $E6 = 0,41$, $E4 = 0,15$ см.

Техніка виготовлення посуду — видування, застосування понтії, пресування на шаблон.

Колір — оливковий середній світлий, скло прозоре.

9. **Посудина** (уламок), р. 3, житло 20, гл. 80 см.

Край опуклий, вінчик вертикальний вигнутий, тулово округле.

Розміри — $D = 8$, $E1 = 0,39$, $E2 = 0,15$ см.

Техніка виготовлення посуду — видування в форму.

Колір — оливковий середній світлий, скло прозоре.

Час існування — кін. III- поч. IV ст.

Аналогії: Егерс 199 або 200, Рау тип Веддервіль.

10. **Посудина** (фрагмент), р. 3, яма 37, гл. 137 см.

Край опуклий, вінчик вертикальний вигнутий, тулово округле.

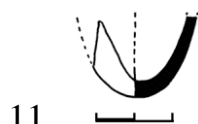
Розміри — $D = 10$, $E1 = 0,3$, $E2 = 0,17$ см.

Техніка виготовлення — видування в форму.

Колір — жовто-зелений слабкий, скло прозоре.

Час існування — кін. III–поч. IV ст.

Аналогії — Егерс 199 або 200, Рау тип Веддервіль.

11. **Посудина** (уламок), р. 1, кв. 13-Г, гл. 70 см.

Тулово округле, дно опукле.

Розміри — $E5 = 0,43$ см.

Техніка виготовлення — видування в форму.

Колір — оливковий середній слабкий, скло прозоре.

Аналогії — Рау тип Синтана де Муреш⁴.

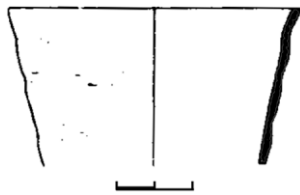
12. *Посудина* (уламок), р. Ш, шар. 2, гл. 60 см.

Тулово округле.

Розміри — Е4 = 0,29 - 0,4 см.

Техніка виготовлення — видування в форму.

Колір — жовто-зелений середній світлий, скло прозоре.

13. житло 14(?) (за рисунком звіту⁵).

Таким чином, скляний посуд селища Теремці представлений наступними модифікаціями: Е 199, 200/Арнсвальде за Рау, Е 202(?), 213(?)/Веддервіль за Рау, Вербковіце за Рау, Е 230/ Ковалк за Рау, Е 236/тип Klein Koslau/Kozłówko за Рау/серія Бремснес типу Лугі за Гаврітухінім та тип Синтана де Муреш за Рау.

Знахідки перших двох модифікацій концентруються саме на Середньому Дністрі⁶ та датуються періодом С2 європейської хронологічної схеми.

Найбільш масовими в черняхівському ареалі вважаються скляні келихи із шліфованими овалами Е 230 або Ковалк за Рау. Їх налічується більш ніж 60 екз. на території України, близько 100 — в Румунії, численні знахідки в Молдові⁷, а датування визначається в межах С2-D (нижня межа — за скандинавськими аналогіями⁸).

⁴ Денце конічної посудини могло належати або конічному келиху типу Синтана де Муреш за Рау, або конічному келиху з синіми плямами, або конічному ж з опуклим синім декором у вигляді сітки подібного до Журавки 5 або Косанів 60-1962. До цього часу жодної знахідки конічних келихів з синіми плямами на Середньому Дністрі не відомі. Конічний декорований кольоровим склом келих із Журавки - тонкостінний, денце його, судячи з фото із звіту Симоновича більш пласке та тонке на відміну від нашого зразка. А от порівняння його з крупними (висотою близько 19 см) конічними келихами дало позитивний результат.

⁵ Баран В.Д. Звіт про розкопки слов'янського поселення в с.Теремці. //НА ІА НАНУ. - 1979/34 – рис.19:13.

⁶ *Stawiarska T.* Naczynia szklane okresu rzymskiego z terenu Polski. Warszawa, 1999. - s.137.

⁷ *Stawiarska T.* Op.cit. – s.149.

⁸ *Straume E.* Gläser mit Facettenschliff aus skandinavischen Gräbern des 4. und 5. Jahrhunderts n.Chr. - Oslo, 1987. - s. 32. *Lund Hansen U.* Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien. København, 1987, s.88. *Wolągiewicz R.* Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morem Czarnym. - Szczecin, 1993. - s.145.

Втім, основний їх приплив припадає на період С3, та збігається з правлінням Константинівської династії.

Ще одну модифікацію скляних келихів представлено фрагментом Е 236/ типу Козлувко (Klein Koslau/Kozłówko) за Рау або серії Бремснес типу Лугі за Гаврітухіним⁹, що датується широко — в межах С2-Д скандинавської шкали. В черняхівському ареалі фрагменти подібних келихів знайдено також у Комарові. Тут же відомі знахідки конічних келихів типу Синтана де Муреш за Рау¹⁰.

Селище Комарів розташоване навпроти Теремців на правому березі Дністра. Як відомо, дата його заснування визначається в межах третьої чверті III ст., а експлуатація місцевої склоробної майстерні була можлива протягом 5-10 років¹¹. Судячи за знахідками скла, заселення двох пам'яток могло відбуватися одночасно, в асортименті скляного посуду двох поселень багато спільного (пор.: табл.1). Однак, на пізньому етапі існування наявні й певні відмінності.

Найпізніші модифікації скляних келихів селища Теремці можна датувати в межах С2-Д (за скандинавською шкалою), з врахуванням дати конічних келихів типу Синтана де Муреш (?) за Рау, які слугують показниками валентиніанівського та поствалентиніанівського часу для археологічних старожитностей Середнього Дунаю¹².

Фінальний етап Комарівського селища презентують численні фрагменти товстостінних конічних келихів із шліфованими поверхнями (Е 234, 236, 237, S VI-VII). За нашими даними¹³, фрагментів, які можна було б впевнено віднести до зазначено-

⁹ *Гаврітухін І.* Хронологические индикаторы финала черняховской культуры 1. Толстостенные кубки со шлифованной и пластической орнаментацией: конические и с выделенной ножкой (Eggers 236-238, 195; Straume VI-IX)//Сто лет черняховской культуре. – К., 1999. – С.48-86.

¹⁰ Всього 3 екз., 2 із яких мають діаметр вінчика 7 см, а третій – 12 см. Останній зразок, скоріш за все, ідентичний келиху, уламок якого знайдений в Теремцях.

¹¹ *Щаплова Ю.Л.* Мастерская по производству стекла у с.Комарово (III-IV вв.)//СА. – 1978. - № 3. - С. 241,22.

¹² *Tejral J.* Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonaunraum // Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im mittleren Donaunraum. Brno, 1997. – abb.1:19, 2:19-21.

Barkóczy L. Pannonische Glasfunde in Ungarn. Budapest, 1988, s.85, № 110.

¹³ Треба зазначити, що на сьогодні це найбільш повне зведення даних про знахідки скляних виробів із селища Комарів: *Лухтер Ю.А.* Стекло черняховской культуры. Дисс...канд.ист.наук М., 1987. – Прил. III, С.428-433. (пор.: *Смішко М.Ю.* Звіт про розкопки на поселенні першої половини I тисячоліття н.е. біля с.Комарів, Кельменецького р-ну Чернівецької області в 1956 році. // НА ІА НАНУ - 1957/37. - 55 с. *Смішко М.Ю.* Звіт про дослідження поселення III-IV ст. з скляною майстернею біля с.Комарове Чернівецької області в 1962 році. //НА ІА НАНУ –1962/61. – 30 с., 7 табл.

го посуду налічується 8. Ще 5 (?) можна зарахувати до цієї групи на основі окремих таксонів.

Товстостінні конічні келихи із шліфованим декором спеціально розглядалися І.Гавритухінім¹⁴, ним залучено й доступні дані про знахідки скла із Комарова. Їх модифікації визначено як: Straume VII.B та серія Сетвердт типу Лугі¹⁵.

Для нас найбільш важливим є останнє визначення, більш вузьке в межах групи товстостінних конічних келихів із шліфованими поверхнями, оскільки воно дає змогу трохи уточнити датування. Так, знахідки келихів серії Сетвердт типу Лугі походять із комплексів раннього відрізка періоду D2 за Я.Тейралом (390/410-440/450)¹⁶.

Отже, до асортименту скляних виробів селища Теремці входило сім модифікацій посудин (горняток та келихів): Арнсвальде, Веддервіль, Вербковіце, Ковалк, Козлувко, Синтана де Муреш за Рау та із складчастим декором за Кізою. Їх датування за європейською хронологічною схемою визначається в межах періодів C2-D. Дещо пізніші екземпляри скляних посудин представлені на поселенні Комарів, що втім не є показовим, беручи до уваги нерівнозначність порівнювальних матеріалів (кількісне співвідношення знахідок скляних посудин: 12 — в Теремцях та 72 — в Комарові).

Табл.1.

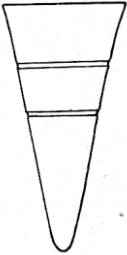
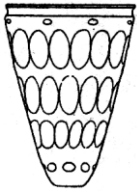
Тип скляного посуду	Теремці	Комарів	Дата типу
Посудини з опуклим синім декором – багаторазовою поперечною лінією або зигзагом		р. II, кв. 7Б, шар 7 (D=13) б/п	D ?
Синтана де Муреш	р. I, кв. 13-Г(?)	б/п; кв. 1/27, гл.40;	після 360 р. за Я.Тейралом

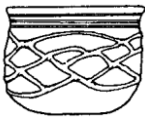

Смішко М.Ю. Звіт про дослідження поселення III-IV ст. із слідами скляного виробництва біля с.Комарове Чернівецької області у 1965 році. //НА ІА НАНУ - 1965/68. -16 с., 4 табл. **Смішко М.Ю.** Звіт про розкопки на поселенні III-IV ст. поблизу с.Комарова Кельменецького району Чернівецької області в 1969 році. //НА ІА НАНУ-1969/99. -14 с.,3 рис. та 4 табл. **Смішко М.Ю.** Поселення III-IV ст. н.е. із слідами скляного виробництва біля с.Комарів Чернівецької області//МДАПВ. – 1964. - № 5. – табл.III. **Щапova Ю.Л.** Указ. раб., рис.1, 2. **Сорокина Н.П.** Позднеантичное стекло из Ольвии//Художественная культура и археология античного мира. М., 1976. – рис.2: 4. **Гавритухин И.** Указ. раб., рис. 5: 68, 8:60.

¹⁴ **Гавритухин И.** Указ.раб.

¹⁵ **Гавритухин И.** Указ.раб., с.64, рис. 5, 68, рис.8, 60.

¹⁶ **Гавритухин И.** Указ.раб., с.53.

		р. III;	
Д. Харден, клас 6 (конічні лампи)		б/п	IV ст.
келихи зі шліфованими поверхнями		<p>р. III, кв.Б-49, (h>11, D=8,5, Dденця=2,5 см);</p> <p>р. IV (овал багаторазовий по-вздожній, овал багаторазовий поперечний, лінія поперечна);</p> <p>р. II, кв.5А (овал багаторазовий по-вздожній, овал багаторазовий наклонний);</p> <p>р.ІІІ, кв.Б-49 (овал багаторазовий по-вздожній, овал багаторазовий наклонний, лінія поперечна, товщина стінки 0,55)</p> <p>р.І, кв. С-28, гл.20-40 (овал багаторазовий по-вздожній, лінія багаторазова поперечна, коло багаторазове, овал багаторазовий наклонний)</p>	С1b-D
<p>Е 237/ Кьонігсбрух</p> 		<p>р. I, кв.Н-28, шар 2</p> <p>тр. В, кв. 2, шар 4</p> <p>тр. Б, кв. Б-24, шар 3</p> <p>р. I, кв. Н-29, шар 2</p> <p>тр. В, кв. В/2 шар 4</p> <p>б/п</p> <p>р. I, кв.Ч-27 гл. 60</p> <p>тр. В, кв. В-2, шар 4</p>	
Е 236/Козлукво	житло 5	Р. I, кв.П-28, гл. 20-40	С2- D скандинавської хронологічної схеми

			
<p>Е 230/Ковалк</p> 	<p>р. III, житло 20(?), гл. 80 см</p>	<p>р. III, кв. 21, шар 3 р. III, кв. В-25, шар 2 р. III, кв. В-21, гл. 75 р. III, кв. В/Г-15 тр. В, кв. В-21, шар 3</p>	<p>С2-D переважно С3 за Егерсом/Годловським</p>
<p>із складчастим декором за А.Кізою</p> 	<p>р. I, яма 32</p>		<p>II-IV ст. за А.Кізою</p>
<p>Посудини з денцем на кільцевому піддоні</p>	<p>р. III, кв. Ж-19 (житло 19), гл. 90 см, р. I, житло 3, гл. 80-90 см</p>	<p>б/п (5 екз.), кв. С-27, кв. Б-26, р. II кв. 5, шар 2, р. I, кв. Б-27, гл. 40 см, р. III, кв. В/Г-15, р. I (III), кв. Е-28/29, р. III, кв. А, гл. 40 см, р. I (III), кв. Б-28, 29</p>	<p>С2? за Егерсом/Годловським</p>
<p>Е 199, 200/Арнсвальде</p> 	<p>р. I, споруда 1, гл. 120</p>	<p>б/п р. I (III), кв. Е-28, 29, 30 р. I (III), кв. Е-28/29</p>	<p>С2 за Егерсом/Годловським</p>
<p>Вербковіце</p> 	<p>р. II, к.ш., р. I, яма 32, гл. 190 см</p>	<p>р. III, кв. А-28, гл. 50 кв. А-28, гл. 0,75</p>	<p>С2 за Егерсом/Годловським</p>
<p>Е 202?, 213?/Веддервіль</p> 	<p>р. III, житло 20, р. III, яма 37</p>	<p>р. II, кв. 4а р. I, кв. Ж-28 б/п р. III, кв. В-28, шар 3 тр. Б, кв. Б-21, шар 4 б/п б/п</p>	<p>С2 за Егерсом/Годловським</p>